

Reformationsfesterne og salmerne

– allegori, emblem, billede

Af Carsten Bach-Nielsen

Reformationsjubelfesterne tog deres begyndelse i 1617 i Sachsen og i Danmark i en kontekst, der udgjordes af festgudstjenester med et mere eller mindre fast ritual. Enten det var universitetet eller kirken, der stod for fejringerne, foregik de statslige markeringer i kirkeligt, gudstjenstligt regi. Festerne var takkegudstjenester for det kristne folks udfrielse ved Martin Luther, og de havde akademisk og polemisk til formål at videreføre opgøret med den førreformatoriske (u)orden. Ved hver fest, 1617, 1717, 1736 og 1817, bestemtes det ovenfra, hvilke skriftsteder, der skulle prædikes over, men der var ikke andre forlangender med hensyn til gudstjenesternes sang, end at den ambrosianske lovsang, »Te Deum«, skulle afsynges i dobbeltmonarkiets hovedkirker. Denne studie handler om nogle af de salmer, der kan knyttes til reformationsfesterne, og især om de billeder, der aktiveres i disse salmer. Artiklen har sit tyngdepunkt i reformationsfesten i 1817. Det var da længe siden, man sidst havde holdt reformationsjubelfest, nemlig i 1736. Meget havde ændret sig i stat og kirke siden da, omend både kirken og enevælden endnu bestod. Hvor meget af traditionen havde overlevet oplysningstiden og forblev synligt og relevant i 1817? Hvad var det nye – og hvordan blev det gamle forvaltet?

Jubel, frelse og bod

Det var biskop, universitetsprofessor og i året 1617 tillige rector magnificus Hans Poulsen Resen, der i 1617 og 1629 etablerede erindringsstedet for den lutherske reformation i kirken og på universitetet.¹ Hvert år skulle reformationens velsignelser ihukommes. Det skete siden 1617 ved oplæsning af den evangeliske jubelbøn på reformationssøndagen, allehelgensdag. I stadigt opdaterede versioner (som ved andre bønner især med hensyn til forbønnen for medlemmerne af kongehuset) indgik den og andre årlige bønner i salmebøgerne og naturligvis også i Baggers alterbog, 1688. De skulle årligt oplæses fra prædikestolen. I Pontoppidans salmebog 1740 lyder reformationsbønnen begyndelse:

¹ Bjørn Kornerup: »Reformationsjubilæet i Danmark 1617«, *Kirkehistoriske Samlinger*, 6. rk. II, s. 33-83; Carsten Bach-Nielsen: *Fra jubelfest til kulturår. Danske reformationsfejringer gennem 400 år*, Aarhus 2015.

O! almægtige og barmhiertige GUD og Fader, vi dine arme børn takke dig af inderste hierte, at du os saa naadelig haver opholdet til denne dag med dine mangfoldige velgierninger, og besynderligen, at du haver givet os din Søn, vor eneste Midlere, som stedse haver samlet sig ved den Hellig Aand en hellig kirke og menighed, i hvilken dit allerhelligste navn retteligen kunde kiendes og dyrkes udi den sande troe til salighed. Hvortil du saa underligen haver hiulpit alle dem, som dig retteligen ville kiende, og ey modtvilligen forskyde saadan din faderlige naade og barmhiertighed. Hvilket du og synderligen haver ladet paakiende, der du, nu for mere end to hundrede aar siden, udfriede din christen kirke af det Papistiske fængsel og mørke, og lodst saa mildeligen igien optændes dit sande evangelii lys ved din tro tiener Doct. Morten Luther, og andre, som hannem retsindeligen have efterfuldt i dit hellige og salige ord, saa vel i disse riger og lande, som andensteds viidt og bredt her omkring ...²

I 1629 indføjede Resen i rækken af bods- og bededage sin takkebøn for Freden i Lübeck, der rummede Luthers spådom om kirken i Norden:

... O! du gode, milde og barmhiertige Fader! dig skee lof, priis og tak, for du saa vel haver bevaret din christen kirke hos os, som din øyesteen, og under dine vingers skygge, og var selv dens klippe og slot, ja, skiold og værn, beskyttelse og salighed; saa den vel maa fortælle dine underlige ting, som din høyre haand haver giort med egen kraft og magt alene, som er saa skrekkelig, naar du vilt vise den iblandt Kongerne paa jorden. Hvilket er skeet, ligesom du dermed vilde forsikre os om det, den gode Luther spaaet haver, at din sande menighed saaledes skulle blive i disse Nordiske lande, og opholdes der indtil verdens ende, saa fremt nogle ikke selv modvillig forkaste saadan din godheds dyrebare skat, hvilken du selv bevare os fra med din Hellig Aand, for JESU Chisti vor HERres skyld ...³

2 *Collecter, Epistler og Evangelier, Paa Søn og Hellige Dagene i det gandske Aar; Og Vor Herres Jesu Christi Lidelses Historie; dernæst Bønner for og efter Guds-Tienesten; Aarlige Kirke-Bønner, tilligemed en Bøn, som er forordnet at læses efter Prædiken på Søn- og Hellige Dage; samt den Bøn, som læses paa Taksigelsens Fest i Kiøbenhavn hver 23 Octobr. Med tilhørende Collecter og Texter; ligeledes den Bøn, som bruges ved Ungdommens Confirmation. Saa og En sand Christens Morgen og Aften-Bøn. Tillæg til Pontoppidans salmebog u.å. (formodentlig 1740), s. 145-146.*

3 Sst., s. 136

Denne takkebøn skulle oplæses hvert år på alle engles dag, altså mikelsdag. Den gjorde det ud for en dækkende og relevant bøn for fremtiden, altså en bøn for den evangeliske kirkes fremtid. Festen for den danske reformationens gennemførelse blev ikke afholdt i 1636. Men takken for den og for kirkens beståen lød med tydelighed i freds- og takkebønnen. Luther selv havde som profet spået, at den sande kirke ville overleve i Norden.⁴

At kirkebønnerne løbende udfoldede reformatoriske temaer og motiver, kan den ortodokse biskop Christen Worms takkebøn for dæmpelsen af ildebranden i København 23. oktober 1728 tjene som eksempel på. Her lyder det specifikt om kirken i Norden:

... I hvad vi end efter din villie skal lide, saa flyt aldrig din lysestage fra os, men bevar din kirke, her i norden, indtil du gjør en ende paa denne verden, som ligger i det onde. Redde den fra de vildfarelser, hvilke andensteds indsnige sig. Frels den, saavel fra hemmelige hyklere, de ulve i faare-klæder, som fra ugudelige og forargelige Lærere ...⁵

Et baggrundsperspektiv for disse årlige bønner er, at reformationen permanent trues. At Guds ords frie løb altid er i fare. Ifølge bønnerne er reformationen ved Guds redskab, Morten Luther, gennemført og konsolideret her i landet og for øvrigt – nærmest sekundært – også andre steder. Lysestagen står nu *her*. Lyset står på stagen og er tændt, men den evangeliske lære er truet af vildfarelser udefra og indefra, af hyklere, ulve i fåreklæder og vranglærere. Worm antyder ikke, at lyset i sig selv kan formørkes, men derimod at lysestagen kan flyttes bort fra os. Da vil Danmark ikke længer være verdens centrum, i Guds øjes fokuspunkt. Landet vil forkaste den orden, som Gud ved sit redskab har etableret – og dermed bevæge sig ud i kaos og ulykke. Min påstand er, at de årlige bønner i høj grad er blevet bestemmende for de salmer, der knyttedes til reformationsdagen.

4 H.F. Rørdam: »Luthers 'Spaadom' om Kirken i Norden«, *Kirkehistoriske Samlinger*, 5. rk, VI, s. 188-192; Bjørn Kornerup: »Luthers Spaadom om Kirken i Norden«, *Kirkehistoriske Samlinger*, 6. rk. I, s. 297-304.

5 *Collecter ...* Tillæg til Pontoppidans salmebog u.å. (se note 2), s. 142.

Genrer

Studiet af reformationsfejringerne viser, at det ikke altid har været menighedssalmen, der har været satset på, når den højeste jordiske lovsang skulle nå Guds øre. Ved hovedfesten i København i 1617 ved vi, at Vor Frue Kirkes kor har sunget »Te Deum«. Før kongens ankomst blev der sunget »Lover Gud, I fromme kristne« og »Hvad kan os komme til for nød«. Udgangssalmen var »Behold os, Herre, ved dit ord«. Ved aftenssang blev bl.a. »Vor Gud han er så fast en borg« sunget.⁶

I 1717 og 1736 havde der indfundet sig nye genrer såsom kantaten og oratoriet, der var kunstdigtning til opførelse ved professionelle ensembler. Kantaten blev kanoniseret som den form, hvormed man bedst kunne udtrykke den højeste tak og jubel, og kantater, benævnt sangdigte, havde stor betydning ved reformationsfesterne i 1817 og 1836, da C.E.F. Weyse, F. Kuhlau, L. Zinck og P.C. Krossing blæste nyt liv i de gamle former. Kantaterne indeholdt også citater af menighedssang, der forudsatte, at den forsamlede menighed ikke blot kendte melodierne, men også erindrede ordene. Det var således kendte salmemelodier eller -tekster, der fungerede som en salgs indskud eller citater, direkte henvendelser til eller ligefrem inddragelse af menigheden, i forhold til de kunsthædige, nykomponerede dele for professionelle sangere. Vi kender det fra J.S. Bachs kantater, hvori traditionelle salmemelodier pludselig kan bryde igennem. Dermed kan kantaten udvikle sig til en hybridform mellem kunstdigtning og menighedssalme.

Festsalmer?

Det var på Resens tid svært at få indplaceret nye salmer med tak for reformationen på henholdsvis mikkelsdag og allehelgensdag. Hans Thomissøns *Den danske Salmebog* var endnu den officielle salmebog, men den var jo ikke en pro tempore-salmebog med anordnede salmer til kirkeårets søn- og festdage. Den rummede dog allerede en række salmer i afsnittet om Guds Ord med stærk antipapistisk tendens, herunder Arvid Pedersens »Loffuer Gud i fromme Christne«, der af Hans Thomissøn dateres til 1530. Den udmærker sig ved sin meget negative tegning af den romerske kirkes misbrug – og ved at nævne Luther uden navn: »Gud haffuer aff sin naade Opuect en Christen Mand, Guds Ord monne han fremdrage«. Denne mand viser os, at vi har været vildfarne. Salmen placeredes i Kingos salmebog under almindelige salmer på søndagene, men dog specifikt som allehelgensdagssalme; altså til at

6 Kornerup: »Reformationsjubilæet«, s. 46-47.

kunne synges på reformationssøndagen. Den forblev stående i Pontoppidans salmebog 1740.

En anden salme, der i den senere tradition skulle blive til en specifik reformationsfestsalme, nemlig »Den Christelig kirckis skøne naffn«, stod i afsnittet om den kristelige kirke. Den er en originalsalme af Thomissøn fra 1569.

»Den Christelig kirckis skøne naffn« begynder med en klar definition af, hvem der med rette kan bære kristennavnet:

Den Christelig Kirckis skøne naffn
vil huer paa Jorden bære.
Guds Folck sig kalde oc gjøre aff saffn,
dog de det ey monne være.
Papister/oc den grumme Tyrck,
Rydser/Jøder met Lærdom mørck,
Guds Kircke sig falskelig kalde.

Videre handler den så om kirkens katolicitet, at den er en almindelig kirke, hvortil Kristus kalder hele verden bort fra djævelens garn og syndens spil, for at alle mennesker dér kan høre evangeliet. Derpå gennemgås denne kirkes kendetegn: Guds ord, dåben, nadveren, bønner og korset. Nu er der som bekendt klinte blandt hveden. Gud hellige skal dog ud fra den augustinske tanke skilles fra de lastefulde på dommens dag og samles i himmerige. Salmen slutter med følgende strofe:

Thi tacke wi dig O Jesu Christ/
At paa disse tegn og flere
Din hellige Kircke kand foruist
Beuisis bland oss at være.
Din Lærdom/som ved Luther igen
Til Liusit kom/lad bliffue reen
Altid i disse Lande.

Den *rene lære* er kommet for dagen med Luther. At det må forblive sådan, og at den hellige kirke må bestå, udgør salmens endelige bøn. Niels Møller kalder den en positivt formanende, moraliserende salme.⁷ Markant er det her, at Luther ved navn så klart nævnes som Guds

7 Niels Møller: *Salmesprog og salmetyper*, København 1923, II, s. 152.

udvalgte redskab. Her ses det, at Luthers vej ind i frelseshistorien for længst er begyndt.⁸

Denne salme gled fra Thomissøns salmebog over i Kingos *Vinterpart*, hvor den placeredes på femte søndag efter helligtrekonger. Her er perikopen Matt 13, 24-30, lignelsen om klinten i hveden. Kingo skrev selv prædikestolssalmen »SEe hvor han gaar, Dend Himmel-Aulings Mand« og evangeliesalmen »O GUD hvor jammerlig/Din Kirke-Ager sig/I disse Tider finder ...«. I dennes strofe 12 lader Kingo et ekko af Luthers salme »Behold os, Herre, ved dit ord« lyde:

O Gud bevar dit Ord
Fra Pavens Løgn og Mord,
Fra ald dend vrang Lære,
Som røver dig din Ære,
Lad Ordets Sæd udspende
Sin Frugt til Verdens Ende.

Efter Kingos egne salmer og hans version af Luthers salme »BEholt os HERre ved dit Ord« følger Thomissøns »Den Christen Kirckis skøne naffn«. Kingo har omdigtet den, så den mere krasse polemik fra Thomissøn er noget neddæmpet i første strofe:

Dend Christen Kirkes skønne Navn
Vil alle hos os bære,
Og vrangeligen giøre savn,
De Guds Folck monne være,
De Kætters Affgudisk Pak
Med deres Løgn og falske snak,
Guds Meenighed sig kalde.

Kingo omdigter også strofe 9:

Vi takke dig, O Jesu Christ,
Af disse Tegn og fleere
Din hellig Kirke kand forvist
Bevises her at være,
Dit Lyvs ved Luther reent og ræt
Som blev paa Lyvse-Stagen sæt
Lad for os stedse skinne.

8 Pil Dahlerup: *Litterær reformation*, København 2016, s. 499-501.

Fig. 1. Mindemedalje af sølv for reformationsjubilæet 1617 af Christian Maler. Luther løfter som Guds redskab skæppen op, så lyset kan skinne. Jahvenavnet åbenbares over reformatorens hoved. På alterbordet med de to fyrstelige sværd ligger Bibelen åben. Sammen med lyset skal den funkke evigt, som den latinske omskrift »FULGEAT ÆTERNUM« ønsker det. På bagsiden af medaljen ses Luther som svanen. Kunstammer der Herzöge von Württemberg, Landesmuseum Württemberg, Stuttgart.

Kingo tilføjer en strofe 10:

Giv helligste Trefoldighed
 Vi aff dit ord og Lære
 I Kierlighed, i Fryd og Fred,
 Maa sande Frugter bære,
 At naar du os vil høste hjem,
 Vi da maa komme glade frem
 Til ævig Fryd og Ære.⁹

Salmen bliver således ikke stående ved den rene lære, der skinner *for* os. Den skal nemlig i Kingos sidste strofe *i* os transformeres til sande frugter, hvorved vi kan blive en god høst for Gud.

Billeddannelsen med lysestagen i strofe 9 findes ikke hos Thomis-søn. Kingo følger 1617-jubilæets stærkt anvendte billede af kerten, der

⁹ Thomas Kingo: *Samlede Skrifter*, IV, København 1975, s. 222-223.

af Luther stilles i stagen – efter hidtil at have stået under skæppen.¹⁰ Dette mere specifikke billede har helt sikkert gjort salmen fortjent til en ny placering i den officielle salmebog fra 1699. Salmen flyttes nemlig her til allehelgensdag, der reelt var blevet reformationssøndag. Reformationsbønnen måtte selvsagt kunne følges af en passende salme. Her får den så atter en ny form med sine ni strofer, idet den sidste strofe fra *Vinterparten* er redigeret bort. Strofe 1 lyder nu:

Den christelige kirkes skønneste navn,
vil hver paa jorden bære,
Guds folk sig kalde uden skiel og gavn,
dog de det ey monne være;
alle kiettere, som gjør forfang,
med deres digt og lærdom vrang,
Guds kirke sig falskelig kalde.

Billedsproget med lysestagen svækkes i den afsluttende strofe:

Thi takke vi dig, o Jesu Christ,
at paa disse tegn og flere,
din hellige kirke kan forvist
bevises blant os at være,
Din Lærdom, som ved Luther igien
Til lyset kom, lad blive reen
altid i disse lande.¹¹

Det er i salmebogsredaktionens version nu *læren*, Jesu Kristi lære, der ved Luther kom frem i lyset. Det var den, der havde været skjult. Det er således ikke længere en genuin Kingosk bøn om, at det mystiske Kristuslys må brænde klart og evigt i os, men om at læren, den lutherske, holdes ren. Enevældens og ortodoksiens mænd vælger således en sprogligt moderniseret tilbageføring til Hans Thomissøns version.

10 Katrin Seidel: *Die Kerze. Motivgeschichte und Ikonologie*, Hildesheim: Olms, 1996, s. 131-134; *Reformatio in Nummis. Luther und die Reformation auf Münzen und Medaillen*. Katalog zur Sonderausstellung auf der Wartburg 2014, red. Elisabeth Doerk, Regensburg: Schnell & Steiner, 2014, s. 62-67; Kornerup: »Reformationsjubilæet«, s. 67; Carsten Bach-Nielsen: »Reformatorerne kreds i Sankt Petri Kirke. Et konfessionelt maleris ikonografiske baggrund«, *Kirkehistoriske Samlinger*, 2010, s. 205-211.

11 Kingos salmebog, København 1726 på allehelgensdag.

I 1699-versionen gik salmen videre til Pontoppidans salmebog i afsnittet om »Kirkens Trængsel og Trøst«, nr. 463. Her får sidste strofe ekstra emfase ved at afsluttes med et udråbstegn. Efter Pontoppidan gled den ud, blandt andet fordi den næste salmebog, Ove Høegh-Guldbergs Salmebog, kun lod reformationsdagen markere med oplæsningen af Resens bøn. Pontoppidans salmebog indeholdt endnu Resens bøn på mikkelsdag for freden i Lübeck 1629. Denne gled ud hos Guldberg. Resens reformationsbøn fra 1617 findes altså hos Guldberg ligesom hos Pontoppidan som en årlig kirkebøn på allehelgensdag. Hos begge findes også bededagsbønnen og takkebønnen for dæmpelsen af ildebranden i København i 1728. Også i efterfølgeren, *Evangelisk-kristelig Psalmebog*, er reformationsbønnen anført som årlig kirkebøn.

Høegh-Guldberg havde i sit supranaturalistiske, oplyste og universalistiske projekt ikke plads til noget så partikulært som Luther og Reformationen; det er vel derfor, at der ingen spor af reformationsfejringen er i hans salmer til allehelgensdag. Det tjener Guldberg til ære, at han forviser Luther fra Guds frelsesplan og ikke lader ham være genstand for de høje, rene og religiøse jubeltoner, der alene bør rettes mod Gud i det høje. Desuden lever Guldberg op til Christian VI's og hans teologers ønske fra festen i 1736 om at nedtone den konfessionelle polemik, for ikke at bringe kristendommen i miskredit.

I *Evangelisk-kristelig Psalmebog* fra 1798, der nu endegyldigt fraveg pro tempore-princippet, indførtes det, der skulle holde sig i danske salmebøger gennem 150 år, nemlig et afsnit med reformationssalmer. I *Evangelisk-kristelig Psalmebog* drejer det sig om:

- 538. »Al gode Fader! Lysets Gud« af Claus Frimann, mel. »Hvad kan os komme til for nød«.
- 539. »Grundfæstet staaer, o Herre!« af NN, mel. »Hjertelig mig nu længes« (1639).
- 540. »Tryk Klippen op fra Havets Bund« af Frimann, mel. »Vor Gud han er saa fast en borg«.
- 541. »Saa mildelig du bliver ved« af Frimann, mel. »O søde Gud! din kærlighed« (Kingo).
- 542. »Gud! dig vor Tak og Lov og Priis vi yde« af NN, mel. »Vreden din afvend« (1639).

De fire første er ret beset ikke billedsvage, men i overensstemmelse med en ny æstetik bevidst afsvækkede i udtrykkene. Fælles for salmerne synes det, at det er de gamle salmers *melodier*, der konnoterer

reformationstid og dermed etablerer en historisk forbindelse bagud til den lutherske reformation.¹²

Billedsproget i *Evangelisk-kristelig Psalmebog*

I nr. 538 »Algode Fader! Lysets Gud!« lyder strofe 2:

Fiendsk mod din Kirke Ondskab stod,
Men du til Hielp var rede.
Du dine Mænd gav Kraft og Mod;
De kiekt for Sandhed strede.
Og Mørkets Vælde snart forsvandt;
Vi atter Lys og Frihed vandt.
Som Klippen stod din Kirke.

Også den næste, nr. 539 »Grundfæstet staar, o Herre! Dit Huus evindel-
lig« benytter billedet af kirken som klippen. Nr. 540 fortsætter markant
nok dette billedsprog: »Tryg Klippen op fra Havets Bund I Stormen
staaer urygget«. ¹³ Forbløffende nok findes billedet også i den næst-
følgende, nr. 541 »Saa mildelig du bliver ved at lede os o Herre!«,
der slutter med ordene: »Da klippefast din Kirke staaer, Og staaer til
verdens Ende«. Den mest anvendte billeddannelse fra reformations-
jubilæet 1617, lysets sejr over mørket, lyset på lysestagen, er næsten
forsvundet. En lille rest af lysbilledet findes i nr. 539, hvor lysets sejr
over nattens og overtroens mørke tematiseres. Her hedder det til slut:

Ophold dit Lys i Norden,
Ophold det, milde Gud!
Og over hele Jorden
Lad det sig brede ud!

Det er Luthers spådom om den sande kirkes opretholdelse i Norden,
der her netop skinner igennem og får et missionsperspektiv.

Luther nævnes kun indirekte: i nr. 538 med »Du dine Mænd gav
Kraft og Mod, De kiekt for Sandhed strede«. Det er ikke længer lyset,
men det er blevet den klippefaste kirke, der nu tæller. Ordet er forstenet

¹² Se således også Jens Michael Hertz' gendigtning af Te Deum Laudamus fra 1817 på melodien til »Vor Gud han er så faste en borg«, Jens Lyster: »Dänische Kirchenlieder zum Jubeljahr 1817«, *Jahrbuch für Liturgik und Hymnologie*, vol. 55, 2016, s. 229-234.

¹³ I senere udgaver benyttedes ordet »urykket«, men da salmen blev en af de officielle ved reformationsjubelfesten i 1836, rettedes det i salmeheftet i overensstemmelse med førsteudgaven af *Evangelisk-kristelig Psalmebog* atter til »urygget«.

Fig. 2. Emblem »Herren vil dække den mod alt, der truer« fra Johannes Lassenius: *Heiliger Perlen-Schatz*, 2, København 1693, privateje.

og lyset sat noget til side. Hvordan kan det være? Næste afsnit vil søge at afdække klippen som billede på reformationskirken.

Klippen i emblematikken

Et i europæisk sammenhæng forholdsvis sjældent forekommende emblem skabtes i 1693 af den tyske præst ved Sankt Petri Kirke i København Johannes Lassenius i 1693 i dennes *Heiliger Perlen-Schatz* med kobberstukne emblemer af Hubert Schaten.¹⁴ Det omtalte emblem viser en klippe i et oprørt hav. På klippen står en kirke. Pictura udtrykker sammen med sin inscriptio, »Entgegen alles schrecken, Wird sie der Herr bedecken«, sammenhængen mellem kirken og klippen, at Gud vil stå kirken bi mod alle anslag.¹⁵ Dette emblem genfindes på et markant sted og ved en markant lejlighed, nemlig som del af den festdekoration, der rejstes i Slotskirken i Wittenberg i 1730 ved 200-årsfejringen af Den Augsburgske Bekendelse. Et kobberstik af Johan Gottfried Krügener efter Michael Adolph Siebenhaar viser en festarkitektur med den lutheriske religion i allegorisk skikkelse under en stor baldakin.¹⁶ Herunder Frederik den Vise og portrætter af henholdsvis Luther og Melanchthon samt to emblemer. Emblemet til højre ved Melanchthon er Lassenius' emblem med kirken på klippen i havet. Inscriptio er »Tamen immota«. Til højre ved Luther ses et emblem, der viser et kompas. Inscriptio er »Coeli nutu regimur«. Emblemerne er forklaret i beskrivelsen af festlighederne.¹⁷ Forklaringen lyder: »zur Rechten eine Magnet-Nadel, so sich nach dem Himmel zu sehenden Polar-Sterne richtet, mit den Worten: *Coeli nutu regitur*, um anzuzeigen, dass der weise Chur-Fürst

14 Johannes Lassenii *Heiligen Perlen-Schatzes ... Andere Vertheilung ... Andere Edition/aufs neue übersehen*, København, Johan Jacob Bornheinrich, 1693.

15 Lassenius 1693, s. 273; Carsten Bach-Nielsen: »Emblems in Danish Architecture«, *Architectur als Ort für Embleme*, red. Ingrid Höpel, Kiel: Ludwig 2014, s. 16-27, spec. s. 16-17.

16 Martin Steffens og Insa Christiane Hennen: *Von der Kapelle zum Nationaldenkmal. Die Wittenberger Schlosskirche*, Wittenberg 1998, s. 184 og Wolfgang Flügel: *Konfession und Jubiläum. Zur Institutionalisierung der lutherischen Gedenkkultur in Sachsen 1617-1830*, Leipziger Universitätsverlag 2005, s. 157-158.

17 Det har været antaget, at kobberstikket har hørt til Andrea Charitio: *Kurzgefasste Nachricht wie das erste Jubel-Fest Der augsburgischen Confession vor 100 Jahren Nämlich A 1630 den 25. 26. 27. Jun. In der Chur-Stadt Wittenberg feyerlich begangen worden ...* Wittenberg 1730. Det er forkert. Det er nemlig bundet ind forrest i beskrivelsen af festen i Wittenberg 1730, Andrea Charitio: *Etwas zum Andern Jubel-Fest der augsburgischen Confession angehöriges mit Genehmigung E. Löblichen Academie GOtt zu Ehren auf die nachkommen geschrieben von Andrea Charitio. Bey der Pfarr-Kirche Archi-Diacono und E. Ehrw. Minist. Seniore*, Wittenberg 1731. De to er sammenbundet i ét eksemplar i Predigerseminar, Wittenberg, sign: PS MSW 730a.

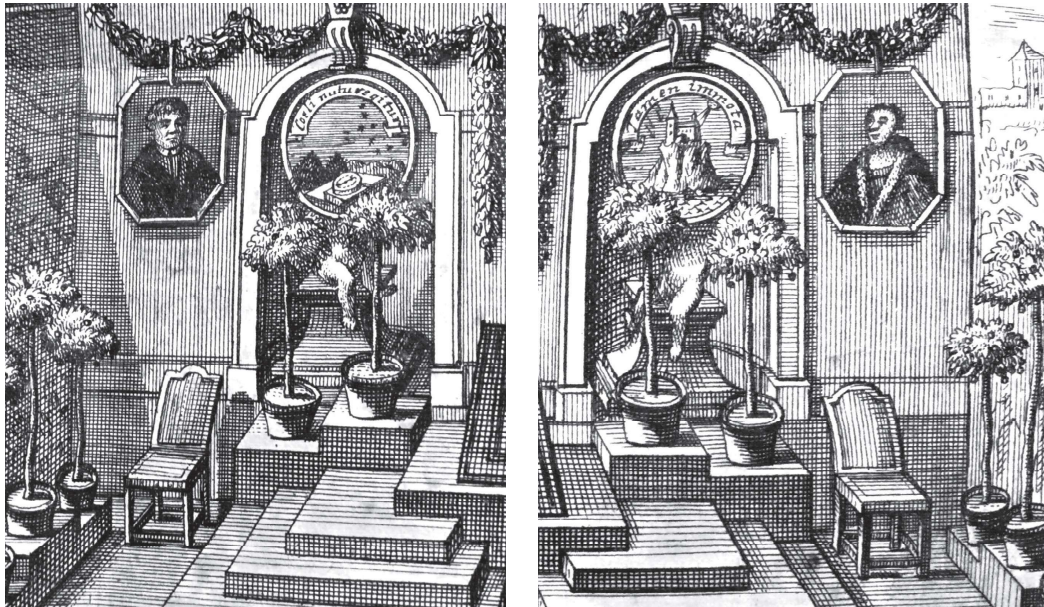
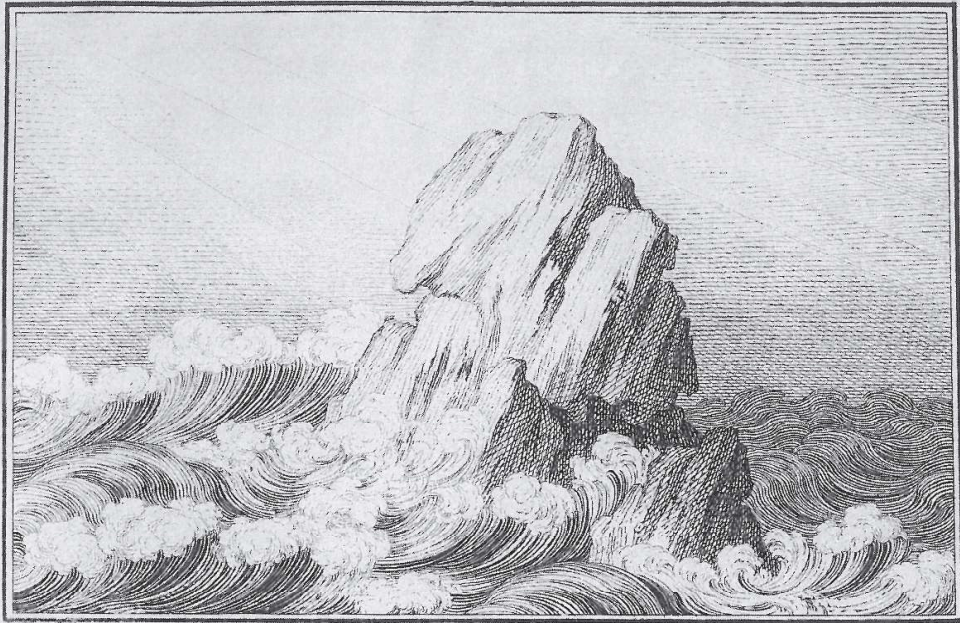

Fig. 3. a og b. Detaljer af festudsmykningen af Slotskirken i Wittenberg 1730 med emblemer og billeder af reformatorerne. Kobberstik af Johann Gottfried Krügener. Efter A. Charitius 1731.

Friedrich seine heilsamen Anschläge in Religions-Sachen einem Göttlichen Triebe zu dancken gehabt, zur Linken aber ein Felss mit darauf stehendem Tempel, so von Wind und Wellen bestürmet wird, mit der Überschrift: *Tamen immota*, dadurch zu erkennen zu geben, dass der Gottselige Chur-Fürst Johannes, auch bey denen sehr gefährlich aussehenden Umständen, unbeweglich der Wahrheit beygestanden.«¹⁸ Her i den lutherske reformationens vugge har man altså allerede i 1730 benyttet både den urokkelige klippe i havet og kompasnålen, der af himlen selv bringes til at vende sig mod Nordstjernen, som udtryk for Guds førelse med hensyn til reformationens gennemførelse.

En anden nærliggende inspiration for de nye reformationssalmer kan øjnes i Johann Andreas Cramers *Luther. Eine Ode*, udgivet af kobberstikkeren Johann Martin Preisler i København 1770. Denne tyskfødte teolog og hofpræst (1723-1788) tilhørte den bernstorffske kreds og kom siden 1771 til at virke i Hertugdømmerne, hvor hans salmebog indførtes. Hans store ode om Luther er holdt i Klopstocks stil. Preisler forsynede den med et særegent portræt af Luther og ved begyndelsen af digtet et kobberstik, der forestiller den ensomme klippe i det oprørte

18 Charitius 1731, s. 48-49. Se også med hensyn til kompasmotivet Carsten Bach-Nielsen: »Hvad blev der af Norge? Norges fravær i de 'danske' reformationensfejring 1617-1817«, *Teologisk Tidsskrift*, 7. årg., 2018, s. 102-133.

Du freyes Volk, das keinen Nationen,
 Zumal nicht Stolz, weicht, das du darfst
 Hochaufsehn und herab von ihren Thronen
 Viel Peiniger der Völker warfst,
 Thuiskons Volk, Tyrannenbändiger,
 Du Arm der Freyheit, du Erschütterer
 Der Weltbezwingerin, an deren Wagen
 Schon Gallien, und Lybia
 Iberien und Asia
 Zu Slaven angekettet lagen:

U 2

Du

Fig. 4. J.M. Preisler: Klippen i havet. Kobberstik i J.A. Cramer: *Luther. Eine Ode*, 1770. KB.

hav. Netop sådan beskrives Luther: som den, der står urokket, frit og utvungen af noget åg, troens og religionens befrier.¹⁹

Med hensyn til lyset, stagen, faklen, var det blevet symbol på oplysningen, fornuftens oplysning af mennesket: Faklens lys forjager al obskurantisme. I kølvandet på Den Franske Revolution var det et symbol, man skulle være varsom med at benytte. Det synes, som om klippen i stedet blev et relevant billede på kirken i stormfulde opløsningstider.

Hvad religionen angår, var 1700-tallet turbulent. Pietismen leverede en kritik af den ortodokse kirkeforståelse. Den ydre kirke kom under pres fra forestillinger om den indre kirke. Den ydre gudstjeneste blev set som sekundær i forhold til en individuel, spiritualiseret gudsdyrkelse. Statspietismen fastholdt dog den ydre kirke som nødvendigt modstykke til al spiritualisme. Gennem oplysningen udsattes kirken for alvorlige angreb, som blandt andre Høegh-Guldberg søgte at afbøde ved at påpege den indre sammenhæng i religionen – og dennes udspring og yderste instans i en skabende og opretholdende Gud. Jubeltonen i Guldbergs salmebog skulle overdøve kirkekritikken. Indefra som udefra blev der løbet storm mod kirken. Bibelkritikere og rationalister søgte at undergrave kirkens bibelske fundament. Biskop Balle ansås hen mod århundredets slutning som den eneste, der aktivt og effektivt gik ind i kampen for kirken. Han karakteriseredes som et bolværk, en klippe, der modstod rationalismens og skrivefrækhedens stærke og truende søer.

I 1797 foranstaltede et »selskab af værdige mænd fra alle klasser« en indsamling til en hædersgave til biskop Balle, nemlig en stor guldmedalje og 11 sølvmedaljer, der skulle uddeles til hans familie. Medaljen viste på forsiden Balles brystbillede i profil med omskriften »Dr. Nicolai Edinger Balle, Biskop i Siælland«. På bagsiden »en Klippe i et oprørt Hav, paa hvilken der staaer en quindelig Figur (Religionen) med Kors og Bog (Bibelen) i den høire Arm, og med en brændende Fakkel i den venstre. Ansigtet er skiult med et Slør. I Baggrunden sees et Skib, som seiler trygt hen over de brusende Bølger. Omskriften er: Religionens Ven, Statens Ven, neden under Matth. 10, 32. 1798«. ²⁰ I følgeskrivelsen hed det blandt andet: »I Sindbilledet af Religionen, der modstaaer Bølgerne Rasen, have vi troet at finde et sandt Billede paa

19 Johann Andreas Cramer: *Luther. Eine Ode herausgegeben von Johann Martin Preisler*, København 1770, s. 12. Se også *Luther und die Deutschen. Begleitband zur Nationalen Sonderausstellung auf der Wartburg 4. Mai – 5. November 2017*, s. 272-273.

20 Jens Møller: »Biskop Dr. Nicolai Edinger Balles Levnet og Fortienester«, *Theologisk Bibliotek*, 12, 1817, s. 222.

Fig. 5. Medalje for N. E. Balle 1798. Emblemet viser religionen stående på en klippe i et stormpisket hav. Nationalmuseet.

dens dydige og utrættelige Forkæmper«. ²¹ Medaljen blev straks kritiseret af blandt andre Nicolai Abildgaard i *Minerva*. ²² Grundtvig lod sig tilsyneladende inspirere af medaljens motiv i sit store digt »Nicolaj Edinger Balles Amindelse« fra november 1816. ²³

Medaljens motiv går tilbage til på det tidspunkt velkendte emblemer. Motivet med klippen i havet og et skib på dets bølger står i gæld til Ludvig Holbergs segl, hvori mottoet er »Bestandighed« ²⁴, men man kan finde en mere specifik reformatorisk udnyttelse af det, som kunne have inspireret medaljens skaber, J.E. Bauert. Ved jubilæet for Den Augsburske Bekendelse i 1730 udgav Johann Jacob Strohmeyer en lille bog med emblematiske kobberstik, *Augsburgischer Wie auch anderer Evangel. Religion zugethaner Kinder Iubel-Religions-und Augen-Lust, auf ihr durch göttliche Gnade und Güte Anno 1730 im Brachmonat Hochfeyerlich und frölich zu haltendes Iubel- und Freuden Fest, m. Kupfer gebracht, Verlegt und Zu finden bey Gabriel Bodenehr, Kupferstecher in Augspurg*. ²⁵ Titlen giver bedre mening, når man ser dens typografi. Det syvende billede viser som *pictura* en kvinde med alter-

²¹ Sst., s. 223.

²² Patrick Kragelund: *Abildgaard. Kunstneren mellem oprørerne*, 2, København 1999, s. 456-458, og bilag 15, s. 642-644.

²³ N.F.S. Grundtvig: *Poetiske Skrifter*, udg. Svend Grundtvig, bd. IV, København 1882, s. 342-355.

²⁴ Erik A. Nielsen: *Gådetale. Emblemer, symbolik, spejle. Billed-sprog IV*, København 2018, s. 181-182.

²⁵ Angelika Marsch: *Bilder zur Augsburger Konfession*, Weissenhorn: Anton K. Konrad Verlag, 1980, fig. 64-77.

Fig. 6. Kobberstik fra J.J. Strohmeysers emblemmer i anledning af Den Augsburgske Bekendelses 200-års jubelfest, Augsburg 1730. Efter Marsch.

kalk og disk samt en opslået bibel i hænderne stående på en klippe i det oprørte hav, der er fuldt af store, farlige fisk. Det er uvejr med lyn, men fra øverste højre hjørne bryder solen igennem og rammer den kvindelige allegori på religionen. Indskriften er »Insto petræ, instar petræ« (Jeg står klippefast i samme grad som klippen). Under billedet læses »Religio LUTHERANA stat ut Marpesia Cautes« (Den lutherske religion står som klippebjerget Marpesus), altså som den faste marmor-klippe på øen Paros, og dermed også som sømærke. Yderligere er der nedenunder en tysk tekst: »Wie ein Fels unbeweglich steht. So unser Glaube/Luthers Lehre nicht vergeht« (Ret som en klippe ubevægelig står, i samme grad vor tro/Luthers lære ej forgår). Billedet er fuldt forståeligt. Hvis Bauert har kendt Gabriel Bodenehrs stik, har han ændret det med et slør for religionens ansigt, hvilket sådan set er korrekt nok ifølge renæssancens ikonografi, når det gælder religionen,²⁶ og ved tilføjes af skibet, der bruger religionsfiguren som fyrtårn og sømærke.

Det er ikke sikkert, at de fem reformationssalmer i *Evangelisk-kristelig Psalmebog* med deres billedsprog er en tribut til Balle, skønt det dog netop var Balle, der sammen med Rahbek og andre redigerede den nye salmebog 1798. Han og tidens salmedigtere kan ikke have været ganske uopmærksomme på klippebilledet. I den nye salmebog skal reformationssalmerne udtrykke, at kirken endnu står fast, og at den fortsat som institution skal modstå kræfter i tidernes strøm. Klippen er resistent over for alle bevægelser, åndelige som fysiske. Billedet optræder i hvert fald med en markant frekvens i de fem omtalte salmer.²⁷

Frem mod 1817

Nu havde man så siden 1798 en salmebog, der rummede et udvalg af salmer, der kunne synges ved den årlige reformationssøndag, og som dermed lå klar til reformationsjubelfesten 1817.

Om afholdelsen af festen i 1817 er vi velorienterede, hvad Hertugdømmerne angår.²⁸ 1817-festen blev trods rigets fattigdom afholdt på et

26 Cesare Ripa: *Iconologia*, Pauda 1611, NY: Garland Publishing 1976, s. 456; Karin Kryger: *Allegori og Borgerdyd. Studier i det nyklassicistiske gravmæle i Danmark 1760-1820*, København 1985, s. 132-133.

27 Bemærk hus- og klippebilledets brug som systemunderbyggende i F. Schmidts *Psalmer ved Kirke-Høitideligheden i Roeskilde Domkirke i Anledning af Provindsialstændernes Forsamling*, Roskilde 1835.

28 G.P. Petersen: *Chronik der Reformationsjubelfeier in den dänischen Staaten Am 31 Oct. 1 und 2 Nov. 1817*, Kiel 1819; Carsten Bach-Nielsen: »Emblems of Revelation and Instruction. The Tercentenary of the Reformation in Denmark and Schleswig-Holstein (1817)«, *Emblematik im Ostseeraum. Ausgewählte Beiträge zur 10.*

højt officielt plan i København, men den var også forordnet som en decentral fest, hvor de enkelte menigheder måtte pynte og smykke deres kirker. Opfindsomheden var stor. Overalt blev der sunget og musiceret, tableauer blev udtænkt, skriftbånd og -tavler udsatte Luther, andre reformatorer og reformationskongerne for en decideret persondyrkelse. Luther blev troshelten, frihedsmanden, patriotten. Denne kult har været ny, og den ligger utvivlsomt i forlængelse af den nye patriotisme efter Englandskrigene og en ny interesse for iscenesættelse af historien som tableauer.²⁹ De fleste af disse forgængelige installationer er for længst borte. De lever i beskrivelserne, men i Køng Kirke i Sydsjælland har man til alt held bevaret et par tavler fra festen. På den ene læses:

Herren bød: da Verdens Lys oprandt!
Mørket vilde Lysets Glands fordunkle:
Herren bød – og Mørkets Taage svandt
Klar saaes Himmelstjernen atter funkle.
Lad da Slægter uddøe, Secler svinde –
Evigst staaer i Kirken Luthers Minde!

En mindre tavle findes også med indskriften »Luthers Minde«.³⁰ Luthers *minde* er sikret, idet det står klippefast i kirken. Slægter og sekler formår ikke selv at fastholde det, men kirken gør.

Vi hører ved beskrivelserne af fejringen ikke om nye salmer.³¹ Man synes at have benyttet menighedssalmer fra salmebøgerne. Dog leverede dramatiker og patriot Thomas Thaarup et lille tryk med to *Psalmer Bestemte for Hirschholms Menighed ved Reformations-Festen*.

De holder den højstemte stil fra hans mange oder og hymner. Han havde i sin tid ikke fået bud om at levere salmer til Balles og Rahbeks salmebog, omend fragmenter af hans værker optoges som salmer i den. I den første af de to salmer til reformationsfesten går Thaarup ud over den rene lovsang til Herren, idet han kvalificerer lovsangens årsag: at

Internationalen Tagung der Society for Emblem Studies in Kiel 27. Juli bis 1. August 2014, red. Ingrid Höpel og Lars Olof Larson, Kiel: Ludwig, 2016, s. 191-200; Bach-Nielsen 2015, s. 131-145.

29 Thomas Lyngby: *Den sentimentale patriotisme. Slaget på Reden og H.C. Knudsens patriotiske handlinger*, København 2001.

30 *Danmarks Kirker*, Præstø Amt, s. 816. Tavlen kan strengt taget også stamme fra 1836, men Luthers prominente placering peger på 1817, der jo var det internationale jubelår i modsætning til det danske i 1836.

31 Om reformationsfestens oder og kantater se Alexander Rasmussen: *Reformationsjubilæet 1817*, København 1917, s. 113-124.

Gud benyttede sig af en mand, der var opflammet af Guds ånd, vejledt af Guds forsyns hånd til at bryde overtroens lænker. Hans minde står evindeligt, men navnet Luther nævnes ikke. Bemærkelsesværdig er melodien, »Af højheden oprunden er«, den tyske koral fra 16. århundrede. Både den og melodien til den anden salme, »Vor Gud han er så fast en borg«, konnoterer reformationstid, skønt indholdet er helt i Klopstocks og Gellerts stil. Thaarups salmer føjer intet nyt til i forhold til tidens eksisterende salmedigtning. Anderledes er det med Grundtvig.

Da reformationsjubelfesten i 1817 nærmede sig, savnede Grundtvig kirkens gamle forkæmpere Nordahl Bruun og biskop N.E. Balle over for de nye rationalister, i hvis hænder festen nu lå. Store forventninger til festen havde han ikke. Dog udgav han 1817 et lille særtryk med to salmer, *Ved Jubelfesten 1817*. Det var for ikke at være aldeles tavs ved reformationsjubilæet. Salmerne blev sendt til Grundtvigs venner, P.E. Glahn og Christian Olsen, der lod dem synge i deres kirker. Den første var en gendigtning af Luthers »Vor Gud han er så fast en borg«. Den er imidlertid ret fri, idet første linje lyder: »Guds Kirke er saa fast en Borg«. Herom skriver Uffe Hansen: »Derved har Grundtvig sikkert ønsket at kendetegne Gud, ikke som den fjerne og utilgængelige, men som den, der bor midt i sit Folk, har grundlagt sin Kirke som et synligt og fast Tilflugtssted for Mennesket i Nødens Tid.«³² Han mener, at det er første gang, Grundtvig giver kirken en betydning, der får den til at ækvivalere med Gud selv. I *Sangværket* omdigter Grundtvig første-linjen til »Guds Kirke er vor Klippe-Borg«.³³ Klippen og kirken er på forskellig måde til stede i Grundtvigs gendigtninger af Luthers kerne-salme. Hermed tvinger Grundtvig Luthers salme i retning af det klippebillede af kirken, der var fremherskende i *Evangelisk-kristelig Psalmebog*, og som han selv havde elaboreret over i mindedigtet til Balle. Den markante nydannelse i Grundtvigs 1817-version er den strofe, han på egen hånd tilføjer, nemlig »Guds Ord det er vort Arvegods«, der siden er blevet en selvstændig salme. Her er det trods alt ordet, der er det centrale og bærende.

Den anden af Grundtvigs salmer tager et solidt afsæt i Kingos mestersalme »Som den gyldne sol frembryder«, dog ikke som decideret påskedagssalme, men handlende om det guddomsllys, der brød frem med reformationen:

32 Uffe Hansen: *Grundtvigs Salmedigtning. Dens Historie og Indhold*, 1. 1810-1837, Odense 1937, s. 63.

33 N.F.S. Grundtvig: *Sang-Værk til den danske Kirke*, 4. udg., 1883, 1, nr. 3.

Som den gyldne Sol udbryder
 Vældig af den sorte Sky,
 Og sin Straaleglans udskyder,
 Indtil Mulm og Mørke fly,
 Saa i helligt Morgengry,
 Gjennem Pavedømmets Sky,
 Ordets Lys udbrød med Ære,
 Korsets Navn velsignet være!

Fra og med strofe 2 følger så de syv strofer, der siden skulle komme til at udgøre en egen salme, nemlig »*Lover Gud, I Kristne fromme*«, der er en omdigtning af Arvid Pedersens polemiske reformationstidssalme, »*Lover Gud, I fromme Christne*«.

Grundtvig benytter egentlig kun indledningslinjen fra den gamle salme, »men det er dog tydeligt nok, at hele den gamle Salmes Indhold ligger bag ved Grundtvigs Takkesang for Reformationen«, skriver Uffe Hansen.³⁴

Grundtvig opbygger billedet af den romerske kirke gennem slørende lag:

Sandheds Ord var lagt på Hylden,
 Løgn og Tant i Kirken lød,
 For en Krone, for en Gylden,
 Himmerig til fals man bød;
 Lovens Bud og Korsets Ord
 Var som gravet ned i Jord,
 At de skulde ej fordømme
 Paveløgn og Munkedrømme

Støv ej svækker Herrens Domme
 Liv og Kraft er Sandheds Ord;
 Lover Gud, I Kristne fromme!
 Lover Gud, I Englekor!
 Lyset kom, og Mørket veg,
 Paven sank, og Ordet steg;
 Læs af Løgn, som Bjerg at skue,
 Vælted Biblens Myretue.

34 Hansen 1937, s. 65.

Herrens Raad ej Støv udgrunder,
 Verden aldrig dem forstaar,
 I hans Haand gjør Smaating Under,
 Fattig Munk gjør Jubelaar;
 Morten Luther med Guds Ord
 Tændte Lys igien paa Jord,
 Og hans Navn skal gaa med Solen,
 Thi han rejste Naadestolen.³⁵

Her er der nærmest tale om billedflimmer. Grundtvig kan endnu prise Skriften med billedet af Bibelens myretue, de vrimlende bibeltroende, der vælter det monolitiske bjerg af pavelig løgn. Det blev da heller ikke den version, der gik videre i den næste salmebog, Roskilde Konvents, *Psalmebog til Kirke- og Hus-Andagt*.

Grundtvig vælger ved sine to festsalmer 1817 let genkendelige forbilleder i den ældre tradition: Luther, Kingo og Arvid Pedersen.³⁶ Der er altså ikke blot i henseende til melodierne et greb tilbage, men de er egentlige nydigtninger, omdigtninger, opdateringer, aktualiseringer af de ældre salmer, reformationstidens og Kingos. Om de umiddelbart fik nogen betydning, er svært at sige, men de betegner den udvikling mod restaurering af gamle salmer, der førte til en ny begyndelse med redaktionen af Roskilde Konvents Salmebog. Den optog både Grundtvigs »Lover Gud, I Kristne fromme« og hans gendigtning af Arvid Pedersens »Lover Gud i fromme Christne« som »Vel mødt, I Christne fromme« samt J.P. Mynsters definitive udgave af Luthers »Vor Gud han er så fast en borg«.³⁷

Historisk salme eller sang?

Der var stadig brug for festsalmer til givne nationale lejligheder. Ved 1000-årsfesten i 1826 bestilte biskop Münter salmer, der tryktes i det officielle skrift om Harald Klaks dåb. De stod ikke i salmebogen. De blev sådan set ramt af forbuddet mod at vælge andre end salmebogens salmer ved 1000-årsfesten, skønt dette forbud specifikt var vendt mod Grundtvig. Denne havde jo taget udgangspunkt i eller omdigtet ældre salmer i sit salmehefte til Ansgarfesten.³⁸ Biskop Münter og stiftsprovst

³⁵ *Poetiske Skrifter*, V, 1-3.

³⁶ Jf. Lyster 2016, s. 230-233.

³⁷ Benedikt Otzen: »'Vor Gud han er saa fast en borg'. En oversættelse og dens historie«, *Hymnologiske Meddelelser*, 25. årg., 1996, nr. 3, s. 181-209.

³⁸ Bach-Nielsen 2015, s. 155-167.

Clausen fandt dem smagløse. Frederik Schmidt skrev den decideret kirkehistoriske, officielle salme »I Tidens dunkle Strøm forsvandt«, der trods forbuddet fandt anvendelse ved de officielle gudstjenester.³⁹ 1826 viste nye fronter, der blandt andet markeredes ved forskelle i smag og udtryk. Ved reformationsfesten i 1836 var man meget forsigtig med i det officielle salmehæfte udelukkende at holde sig til salmer fra den officielle salmebog.

Den folkelige danske sang var grundlagt omkring før 1800, ikke mindst af J.A.P. Schultz. Sangkulturen blomstrede siden slutningen af 1700-tallet med klubviser, patriotiske sange og nye »gamle folkeviser«. Sangen gav helt andre muligheder end den stive salme. Her kunne man udfolde en historie, opildne, skabe en opinion. En af de gamle frontkæmpere fra revolutionstiden, nemlig ærkerationalisten Otto Horrebow,⁴⁰ der gennem meget radikale skrifter i 1790'erne havde kritiseret kirken og kristendommen, skrev og udgav således som gammel ved reformationsjubilæet i 1817 *Luthers Minde. En Sang i Anledning af Jubelfesten indrettet til at synges med dr. Morten Luthers egen Melodie: Vor Gud han er saa fast en Borg*.⁴¹

Grundtvig skrev løbende historiske sange, der samledes i *Sangværket til den danske Kirke-Skole*. De blev kendte og folkekære og fik et langt efterliv i Højskolesangbogens mange udgaver. Her stod Grundtvig helt frit. Sangen »I Vittenberg, i Saxenland« er en folkelig sang, der har sit udspring i en prædiken på allehelgensdag, altså reformations søndagen, 1812, »Hvorfor kaldes vi Lutheraner?« Den slutter med Luthers spådom om kirken i Norden:

Lutherus! Paa det høje Nord
 Profetisk du har peget:
 Dèr, sagde du, skal bo Guds Ord,
 Naar det fra os er veget.
 Ak vil dit Folk Guds Ord forsmå,
 Da gid det ses, du kunde spå!
 Bli'r Ordet husvildt trindt om Land,
 Gid aldrig dog af Bøg og Gran
 Det fattes her en Hytte!

39 *Om Harald Klaks Daab og den Christelige Kirkes Begyndelse i Danmark*, København 1826, s. 95-97.

40 Carsten Bach-Nielsen: »Abildgaard, Bibelen og blasfemien«, *Religionsvidenskabeligt Tidsskrift*, 19, 1991, s. 61-90.

41 Horrebow vedføjede en tætskreven »Kort Beskrivelse over Luthers Liv og Levnet«.

I den folkelige sang kan alt ske – og Grundtvig er her med til at videreføre ortodoksiens billede af gudsmanden og profeten Luther langt ud over den rationalistiske reformationsjubelfest i 1817. Han vælger sine våben med en vis omtanke.

Konkluderende teser

Allerede reformationstidssalmerne og den efterfølgende, bearbejdende tradition gør tydeligt nok Luther til et udvalgt redskab i Guds hånd, ja de ligefrem antyder, at Luther var en del af Guds plan. Denne forståelse ligger helt i tråd med det Lutherbillede, der skabtes med Melancthons mindetale over Luther fra 1546 og med de store årligt oplæste bønner, både 1617- og 1629-bønner. Den kan følges helt frem til Thomas Thaarups salmer fra 1817. Alterbogen har altså på dette punkt vedligeholdt elementer, der lå i reformationstidens salmer, nemlig det polemiske, opgøret med det gamle – og billedet af Luther som en gudsmænd, »Gottesmann«. Det markante brud hermed findes hos Guldberg, der afskaffer den blasfemi det er, at lade navngivne, moderne, historiske personer optræde som Guds redskaber i salmernes og menighedens evige lovsang.

Et resultat af de årlige bønner er det interessante geografiske blik, at Norden ses som verdens centrum, det sted, hvor Gud selv har valgt at placere sin lysestage. Derfor er vi i Norden som udvalgte af Gud det primære og verden uden for Danmark eller Norden generelt sekundært. Reformationen skal brede sig herfra. Det må nødvendigvis gøre Danmark til udgangspunkt for al sand mission, og det er sikkert også årsagen til, at Roskilde Konvents Psalmebog etablerer et afsnit om reformation og mission (nr. 301-308). Fra Luthers eskatologi, der specifikt blev tolket som omfattede Norden, var det endvidere muligt at etablere en dansk patriotisme eller nationalisme, der egentlig ikke lå i Luthers udsagn.

Billeddannelser som lyset på stagen – i modsætning til placeringen under skæppen – følger med fra reformationstiden og synes styrket ved festen i 1617. Luther bliver her også lysbringeren, og skrives dermed ind i en skabelsesteologisk vision, der fortsætter sit liv langt ind i 19. århundrede. Oplysningsforskrækkelsen undertrykker dette billede. Lysestagemotivet bliver med en anden reference til Bibelen, nemlig Johannesåbenbaringen, et gennemgående og bærende tema i Grundtvigs senere forfatterskab ud fra tanken om de syv folkemenigheder og lysestagen som symbol på dem.

Oplysningstiden og rationalismen var nydannende, for så vidt som periodens salmedigtere valgte klippen som det bærende og adækvate

udtryk for Luthers og reformationens betydning. Reformationen var nok *momentant* oprør, men manifesterede sig i en *grundfæstelse* af den givne, gudsskabte orden i kirken.

Salmedigterne i *Evangelisk-kristelig Psalmebog* var hverken døde eller blinde for traditionen, men måtte som modernister krænge fortidens udtryk af sig. Alle salmebogens reformationssalmer går på kendte reformationsmelodier, hvilket er en bevidst henvisning til historien og traditionen.

Grundtvig tog i 1817 skridtet videre og gik i clinch med fortidens salmer, der nu (af ham) skulle omskrives og aktualiseres til en moderne tids salmer. Dette betegnede således første skridt frem mod den store salmerestaurationsperiode.

I 1817 var den folkelige, historiske sang godt på vej til at udvikle sig. Salmetraditionen og sangtraditionen skilles. Salmen befries fra at skulle fortælle tvivlsomme partikulære og nationale historier. Kirkehistorien, historien og myterne får herefter i stedet et nyt liv og en ny pædagogisk funktion – ikke i den kirkelige salme, men i den folkelige sang.

Summary

The Reformation Centenaries and their Hymns – Allegories, Emblems, and Images.

The earliest Lutheran celebrations of the Reformation Jubilees took place in Saxony and Denmark in 1617. They consisted of ecclesiastical festivities and thanksgiving services in accordance with rituals developed for the occasion. The church service was considered the only appropriate context – also for the academic celebrations. The contents of the celebrations were Martin Luther's deliverance of the Christians from bondage. Their aim was to prolong the rebellion against any pre-reformation order. In Denmark as in the German States the proper and obligatory quotations of the Bible for the feasts were decreed by the Lutheran princes. The only hymn usually demanded was the Ambrosian hymn, *Te Deum*. The article investigates the images, allegories and emblems used in the hymns for the Jubilee services. In Denmark the use of the candle was general till Thomas Kingo's hymnal of 1699. In the 18th Century references may be traced of Luther's alleged prophesy of the ultimate survival of Christianity in the North. Since the Enlightenment another image began to challenge the light and the candle, namely the rock, which would prove consistent in the stream of modernism. The church was understood under the simile of the rock among the roaring waves. The hymns of 1817 all use the rock as their favorite allegory,

but they are all written to be sung to older traditional hymn melodies. The Lutheran hymnody connotes tradition; the images of the hymns do not. They reflect the troublesome but steady struggle of the church in a modern world. N.F.S. Grundtvig in his hymns and songs related to the reformation jubilees was the one of the only ones who deliberately turned to history and, and hailed the prophet of the North: Martin Luther as the tool of God's providence. This was to be the beginning of a new popular song tradition for the schools, the patriotic, national history seen as a result of the spirit, ultimately God. In the church hymns such themes and concepts seem to wane after 1836.